

БОРИС БУЛАТОВИЋ*

Научно удружење за развој српских
студија
Нови Сад

УДК 316.74(821.163.41):2(316.75)

Прегледни рад
Примљен: 01.07.2018
Одобрен: 20.07.2018
Страна: 229-244

ВЕРСКИ НАЦИОНАЛИЗАМ У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ: РАЗМАТРАЊА О КРИТИЧКОЈ ПЕРСПЕКТИВИ НОВИЈЕ АНГЛОФОНЕ ИСТОРИОГРАФСKE И ПОЛИТИКОЛОШКЕ ЛИТЕРАТУРЕ

Сажетак: У овом чланку, руководећи се начином на који се у значајном обиму америчке и британске историографске и политиколошке академске литературе испитују генеза и природа југословенских сукоба, проблематизују се оптужбе које се у таквој врсти студија изричу најзначајнијим делима српске књижевности теретећи их за наводно промовисање српског верског национализма. Идеолошки прегннатном употребом редуковане верзије теоријског оквира сукоб цивилизација (у виду унилатералног српског културног детерминизма за испољавање насиља) на критичко сагледавање књижевног опуса српских писаца у форми тенденциозне актуелизујуће рецепције (у контексту и из перспективе ратова вођених 1990-их година), истраживачка промишљања Нормана Сигара, Мајкла Селса, Тима Цуде, Бранимира Анзуловића, Кати Кармајкл, Кристофера Катервуда, Ноела Малколма, Сабрине Рамет или Кристофера Кларка износе тенденциозне оцене по којима се управо српске књижевне творевине указују као кључни иницијатори и даваоци алибија претпостављеној верски нетолерантној политичкој пракси.

Кључне речи: верски национализам, идеолошка рецепција књижевности, сукоб цивилизација, културни детерминизам, Иво Андрић, Његош, културни и верски идентитет, историографија и политикологија

Имајући у виду уврежену перцепцију о југословенској кризи у западном медијском, јавном и политичком дискурсу, у оквиру које се безмало по устаљеној пракси наглашава примарна или искључива српска одговорност за дезинтеграцију југословенске федерације и потоње ратне сукобе (уз пренебрегавање „вишеструког саучествовања у том трагичном колапсу”¹ кључних ‘евроа-

* bulatovic_boris@yahoo.com

¹ Бошко И. Бојовић, „Балкански простор: показатељ и антиципација евроатлантских противречности”, *Serbian Studies Research* (Нови Сад), год. 5, бр. 1, 2014, 24.

глантских' војнополитичких актера), могуће је говорити и о незанемарљивом броју студија и чланака писаних од стране идеолошки привилегованих тумача историје интерјугословенских односа који се осим политичким баве и појединим културним аспектима етноконфесионалних сукоба из 1990-их година. Притом, уколико узмемо у обзир да се природа и хронологија југословенских размирица у западној интелектуалној јавности сагледавају уз видну усаглашеност најутицајнијег академског са владајућим политичким дискурсом, те уз идеолошку превагу двају интерпретативних оквира (оквир сукоб цивилизација и оквир агресор/жртва)² у којима доминира представа о српској кривици, неки од најзначајнијих и репрезентативних сегмената српског књижевног и културног хабитуса се у поменутом типу политиколошких и историографских анализа неретко третирају и критички вреднују као својеврсни кључни генератори српске верске ригидности и дискриминаторне политичке праксе. Из овакве круте и злонамерне идеолошке интерпретативне перспективе посматрано, књижевна остварења Петра II Петровића Његоша, Ива Андрића или Милорада Павића се обзнањују као политички памфлети чија садржина је импрегнирана српским експанзивним верским национализмом, који се – у виду у којем наводно егзистира у литерарним творевинама – активира као претходница и аутовиктимолошка основа, односно као иницијатор и давалац легитимитета и моралног оправдања 'агресивној' и 'верски искључивој' политици (и то не у само у домену политичке инструментализације ових дела, већ њихових иманентних структурних својстава и тематско-мотивских преокупација). Са друге стране, у тежњи да властиту идеолошку представу о балканским конфликтима демонстрира полазећи од криминализовања чинилаца српске културне егзистенције, оваква рецепција по задатој матрици и на потенцијалне будуће конфликте априорно преноси кривицу српске културе, поимајући је као давнашње укоренењу и непромењиву категорију у међунационалним и међуконфесионалним односима на Балкану.

На пример, критичким увидом у књигу *Геноцид у Босни* (објављену у издању Универзитета А&М у Тексасу 1995. године)³ Нормана Сигара разазнајемо да овај амерички професор стратешких студија на Универзитету америчке ратне морнарице, војно-политички аналитичар војне обавештајне службе при Пентагону, као и консултант Хашког трибунала, промовишући тезу о збирној одговорности српских политичара, интелектуалаца⁴ (посебно место притом

² Опширније у: Jovo Bakić, *Jugoslavija: razaranje i njegovi tumači*, Službeni glasnik, Beograd, 2011.

³ Norman Cigar, *Genocide in Bosnia: The Policy of 'Ethnic Cleansing'*, Texas A&M University Press, Austin, 1995 (књига је затим преведена и објављена у Сарајеву: Norman Cigar, *Genocid u Bosni: politika 'etničkog čišćenja'*, preveo Radomir Marinković, Bosanski kulturni centar – Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 1998).

⁴ У овој књизи Сигар не говори о српским писцима као инспираторима геноцида. Међутим, такву улогу им приписује у једном тексту назначавајући у самом уводу да су, уз друге интелектуалце, својом ванкњижевном делатношћу задобили „главну улогу у креирању политике геноцида” (“[...] their major role in the creation of the policy of genocide”) и притом именује Добрицу Ћосића, Војислава Лубарду, Мома Капора, Рајка Петрова Нора, Антонија Исаковића, Милана Комненића и Мирослава Тохоља. Види: Norman Cigar, “The Nationalist Serbian Intellectuals and Islam: Defining and Eliminating a Muslim Community”, in: Emran Qureshi and Michael A. Sells (eds.), *The New Crusades: Constructing the Muslim Enemy*, Columbia University Press, New York, 2003, 314-351.

придајући српским оријенталистима Дарку Танасковићу, Александру Поповићу и Мирољубу Јевтићу⁵ који су „интелектуално нападајући ислам и муслимане намјеравали да обезбиједи знанствену потпору за помаљајућу националистичку идеологију”⁶) и Српске православне цркве за ратове вођене 1990-их година, у првом поглављу поменути књиге (насловљеном „Геноцид”) истиче да „уколико постоји у модерној историји, такав фактор, који је оставио у наслеђство трајни утицај на садашње политичке догађаје, дјелујући при томе на све етничке групе, онда би то била тежња за великом Србијом”.⁷ Развијајући претпоставку о умногоне верски инспирисаном српском планираном државном геноциду, и изричито оспоравајући тезе о историјској мржњи међу народима бивше Југославије (будући да се њоме одговорност равномерно делегира на све учеснице сукоба) као узроку ратних страдања, Сигар сасвим тенденциозно осликава српску историју с краја 19. и целокупног 20. века, приказујући је као искуство нације која је – учвршћујући сопствени национални идентитет – вршила етничка чишћења, присилне верске конверзије, територијалну експанзију анектирањем територија насељених претежно муслиманима (Косова и Метохије, Санџака и Македоније),⁸ спроводила хегемонију над несрпским народима,⁹ док коментаришући збивања из Другог светског рата аутор не само да изједначава позицију Србије и Хрватске које су „устоставиле фашистичке државе, савезнице са Њемачком”, него додатно наглашава вишеструку српску повезаност са фашизмом напомињући да су „поред про-осовинске српске државе, створене у Београду, други српски националисти организовали четнички покрет, чији је циљ било успостављање велике Србије под влашћу српске краљевске породице”.¹⁰ При томе, како сматра Сигар, и у другој Југославији су Срби имали доминантан положај: осим што су стекли „непропорционалан удио у броју мјеста у савезној бирократији, војсци, дипломатској служби, економској инфраструктури, правном систему и Комунистичкој партији”,¹¹ као резултат компромиса за подршку владавини Јосипа Броза, лидер нове државе је Србији учинио бројне територијалне уступке, додељујући јој „контролу над више области у којима су несрби чинили већину становништва: на Косову, у Војводини и у Санџаку”.¹² Из таквог погледа на континуитете новије српске историје (из претходних стопедесет година), чија је кључна константа агресивни конфесионални и етношовинизам, произлази и Сигарова актуелизујућа опаска о томе да је Његош – у својству својеврсног идеолошког творца милитантног

⁵ Осим у књизи о којој говоримо, Сигар је одговорности српских оријенталиста за злочине у Босни посветио и једну засебну брошуру, види: Norman Cigar, *Uloga srpskih orijentalista u opravdanju genocida nad Muslimanima Balkana = The role of Serbian orientalis in justification of genocide against Muslims of the Balkans*, превели Enes Karić i Ahmet Alibašić, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2000.

⁶ *Isto*, цит. према онлајн издању где се цитирани навод налази на страници 1 (пагинација није идентична као у штампаној верзији брошуре).

⁷ Norman Cigar, *Genocid u Bosni*, 25.

⁸ *Isto*, 25.

⁹ *Isto*, 26.

¹⁰ *Isto*, 27.

¹¹ *Isto*, 28.

¹² *Isto*, 28.

оријенталистичког дискурса у српској култури – „до неба уздизао насилно брисање свих трагова муслимана”¹³ (готово идентичан исказ Сигар је употребио у једном свом тексту из зборника који су приредили Мајкл Селс и Емран Куреши, где о Његошу говори као о претечи геноцида и „окрутно антимуслиманском деветнаестовековном православном епископу и владару Црне Горе, чије књижевно дело велича и оправдава насилно брисање свих трагова муслиманског присуства у земљи”¹⁴).

Када је реч с једне стране о утицајним, а с друге о крајње тенденциозним тумачењима узрока југословенских ратних конфликта из последње деценије претходног века, анализом би без сумње ваљало обухватити и писање Мајкла Селса, америчког изучаваоца (делом и српског порекла) односа религије и насиља, професора компаративне религије, куранских студија, арапске и исламске поезије и старије мистичке књижевности (старогрчке, исламске, хришћанске и јеврејске) на Универзитету у Чикагу (претходно је од 1984. до 2005. године предавао на Хаверфорд колеџу; 2016. године је изабран у чланство Америчке академије наука и уметности) и аутора студије *Изневерени мост: религија и геноцид у Босни (The Bridge Betrayed*, објављене 1996. године), награђене признањем за најбољу књигу у избору Америчке академије за религију 1997. године у области историографије¹⁵ (утолико пре уколико о њеном утицају на лидере америчког некадашњег политичког естаблишмента, Била Клинтона и Мадлен Олбрајт, сведоче амерички колумниста Ал Камен¹⁶ и Селсов сарадник Даглас Адамс¹⁷). У својој прилично упрошћеној, површној и чињенично неадекватној слици историјата конфликтних односа на бившем југословенском подручју Селс испрва говори о нарушавању међунационалних односа који се након Брозове смрти драстично ремете под тобоже пресудним дејством растућег великосрпског национализма: „Крајем 1980-их Срби су се упустили у огорчену борбу против Албанаца на подручју Косова. Будући да су српски националисти захтевали Велику Србију на начине који никада не би били толерисани за време Тита, у осталим републикама, посебно у Словенији и Хрватској, завладао је страх”,¹⁸ те је убрзо дошло до издвајања Словеније и

¹³ *Isto*, 55.

¹⁴ Norman Cigar, “The Nationalist Serbian Intellectuals and Islam: Defining and Eliminating a Muslim Community”, 334 (“[...] the stridently anti-Muslim nineteenth-century Orthodox bishop and ruler of Montenegro, whose writings extolled and justified the violent eradication of all traces of a Muslim presence in that land”).

¹⁵ Податак преузет са веб-сајта Америчке академије за религију (види: <https://www.aarweb.org/programs-services/book-awards>).

¹⁶ “But there has been little mention of Clinton’s favorite Balkans book, *A Bridge Betrayed*, by Haverford College religion professor Michael Sells [...]. Clinton apparently liked this book so much that he sent it around to Secretary of State Madeleine Albright, Defence Secretary William Cohen, national security adviser Sandy Berger and Joint Chiefs Chairman Henry Hugh Shelton as required reading”. Al Kamen, „Sunday in the Loop”, *The Washington Post*, 18.07.1999, p. W02.

¹⁷ Види: <http://www.ideaarchitects.com/whatdonedoug.html>.

¹⁸ “In the late 1980s Serbs became involved in a bitter struggle with Albanians in the region of Kosovo. As Serb nationalists demanded a Greater Serbia in ways that would never have been tolerated under Tito, the other republics, especially Slovenia and Croatia, became fearful”. Michael A. Sells, *The Bridge Betrayed: Religion and Genocide in Bosnia*, University of California Press, Berkley, 1996, 7.

Хрватске, као и Босне и Херцеговине „након што су се Босанци изјаснили за независност”.¹⁹ Тематизујући, даље, ‘косовско питање’ у поглављу „Српски Јерусалим”, аутор казује о политици српског насилног колонизовања Косова и изгона већинског албанског становништва после балканских и између два светска рата коју је зауставио Броз,²⁰ као и о свеприсутном српском национализму (који Селс, сасвим малициозно, неретко види и у случајевима када би Србе било заиста неосновано представљати као кривце): тако су се, по њему, „српски националисти жалили како српским насељеницима који су побегли са Косова за време Другог светског рата није био дозвољен повратак”²¹ (овај пример је парадигматичан показатељ неприкривене тенденциозности Мајкла Селса, који не наводи разлоге за српско напуштање Косова и Метохије током рата, него препознаје национализам у њиховом противљењу одлуци Националног комитета ослобођења Југославије од 6. марта 1945. године која обухвата привремену забрану повратка српских колониста на Косово и Метохију), политичка криза на Косову 1980-их година је „разјарила српске националисте и поцепала југословенску федерацију”,²² уставне промене донешене 1974. године су такође „ражестиле српске националисте”.²³ Уз то, Селс пише и о „ескалацији лажних оптужби за геноцид” Албанаца над косметским Србима у чему је предњачило српско православно свештенство,²⁴ као и о српским „територијалним претензијама” према Косову.²⁵ Тематски усредсређујући своје ис-

¹⁹ “[...] after Bosnians had voted for independence in a referendum [...]” (*Ibid*, 7).

²⁰ *Ibid*, 54.

²¹ “Serb nationalists complained that Serb settlers who had fled Kosovo during World War II were not allowed to return” (*Ibid*, 54).

²² “[...] a crisis that enraged Serb nationalists and tore apart the Yugoslav federation” (*Ibid*, 53).

²³ “The new constitution enraged Serb nationalists” (*Ibid*, 55).

²⁴ “The escalation of charges to false accusations of genocide is especially clear in the language of the Christian Orthodox clergy” (*Ibid*, 57-58). На сличан начин о националистичкој природи и неоснованости српских притужби на сопствени дискриминисан положај на Косову и Метохији пишу, међу осталима, историчарке Бранка Магаш (консултанткиња Босанског института из Лондона) тврдећи да су српски интелектуалци, пре свих Михајло Марковић, из националистичких побуда измислили да Албанци теже стварању етнички чистог Косова (види: Branka Magaš, “Nationalism Captures the Serbian Intelligentsia”, in: *The Destruction of Yugoslavia: Tracking the Break-up, 1980-92*, Verso, London – New York, 1993, 49-73), као и Сабрина Рамет, која у бројним својим књигама указује на то да су акцендовања различитих видова албанског насиља над косовским Србима (из 1980-их година) пуке гласине и елементи у изградњи српског национализма (Sabrina P. Ramet, *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević*, 4th edition, Westview Press, Boulder, 2002, 41; *Social Currents in Eastern Europe: The Sources and Consequences of the Great Transformation*, 2nd edition, Duke University Press, Durham and London, 1995, 229; *Whose Democracy?: Nationalism, Religion, and the Doctrine of Collective Rights in Post-1898 Eastern Europe*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham – Boulder – New York – Oxford, 1997, 146).

²⁵ Michael A. Sells, *The Bridge Betrayed*, 57-59. Селс није усамљен у изношењу оваквих ставова међу ауторима чији увиди улазе у корпус референтне и цитиране литературе међу западним стручњацима за балканске и источноевропске студије. На пример, Бранимир Анзуловић говори о српском „националистичком својатању Косова” (Branimir Anzulović, *Mit o Nebeskoj Srbiji*, 116), док Бранка Магаш упозорава да је „између 1987. и 1990. године Србија наметнула своју владавину у још три од преосталих седам чланица југословенске федерације: Војводини, Црној Гори и на Косову” (“Between 1987 and 1990 Serbia imposed its rule on three of the other seven members of Yugoslav Federation: Vojvodina, Montenegro and Kosovo”; Branka Magaš, “The Curse of Kosovo”,

траживање на рат у Босни и Херцеговини и његову верску компоненту, Мајкл Селс се супротставља тези по којој су сукоби настали као нужан исход древних вишевековних антагонизама или „балканских духова”²⁶ (сматрајући да се посредством таквих ставова, које види као део репертоара балканистичког дискурса, релативизују српска и хрватска ратна одговорност) и инсистира на томе да се основни узроци за непријатељску политику према босанскохерцеговачким муслиманима Босне и Херцеговине налазе у домену српског национализма инспирисаног религијом, тј. верског милитантизма), док – на другој страни – критику упућује и америчким властима и креаторима спољне политике који су, по њему, посредно суделовали у антибошњачким злочинима оклевањем да војном интервенцијом против Срба зауставе рат.

Основна идеја Мајкла Селса јесте да се у позадини верске димензије геноцида налази „национална митологија која словенске муслимане портретише

New Internationalist [Oxford], issue 247, September 1993 [<http://newint.org/features/1993/09/05/curse/>]). Обоје именованих аутора хрватског порекла (Анзуловић је живео у Сједињеним Америчким Државама, а Бранка Магаш у Лондону) на некоректан и неодржив начин замагљују слику сукоба у бившој Југославији: 1) с једне стране потенцирају Милошевићево ограничавање аутономије српским покрајинама, док се, истовремено, намерно занемарујући компаративни контекст, не осврћу на укидање статуса конститутивног народа Србима у Хрватској актуелним Уставом Републике Хрватске који је изласао Хрватски сабор крајем децембра 1990. године (што је представљало један од основних извора националних тензија и несигурности у Хрватској непосредно пред избијање рата), чиме је српском становништву онемогућено да се и оно национално самоопредели приликом издавања Хрватске из Југославије (при чему право на самоопредељење, легалистички посматрано, по свим југословенским уставима јесте право давано конститутивним народима, а не федералним јединицама); и 2) успостављањем потпуно неодговарајуће аналогије између статуса Хрватске (и Словеније) са статусом Косова и Метохије (још у време егзистенције СФР Југославије) од стране хрватских и словеначких политичара (као и значајнијег броја интелектуалаца), формиран је радикално непринципијелан и алогичан став да је унутрашња хомогенизација, интегралација и централизација западних југословенских република процес који свој еквивалент има не у интегралацији Србије (као републике, него њених покрајина (и то у смислу у коме се инсистира на њиховим сувереним и аутентичним правима у односу на републику којој припадају). Инсистирањем на оваквом виду поистовећивања и равноправности статуса не Србије са Хрватском и Словенијом, него Косова (мање наглашено и Војводине) са овим републикама, стварани су предуслови за јавна схватања и политичке представе (које су недуго затим задобиле медијску, политичку, чак и академску потпору и на глобалном нивоу) по којима оснаживања суверенитета и хомогенизовања поменутих западних република представљају некакву врсту афирмације и јачања појединачних националних права као облика противљења савезном, али и ‘(велико)српском’ централизму (уз подтекст да су такви словеначки и хрватски напори у смеру стицања независности одбрамбеног и грађанско-либералног карактера), док се – с друге стране – српски покушаји (као и апели тадашњег српског живља на Косову) да се укаже на аналогна права Србије оцењују као одраз српског национализма, унитаризма и шовинизма (иако су све преостале југословенске републике, на такав начин посматрано, биле унитарне).

²⁶ Синтагма ‘балкански дугови’ (‘Balkan ghosts’) је непосредна алузија на књигу Роберта Каплана (види преведено издање: Robert D. Kaplan, *Balkanski duhovi: putovanje kroz istoriju*, превела Nataša Kecman, Dan Graf, Beograd, 2004; оригинално издање: *Balkan Ghosts: A Journey through History*, St. Martin’s Press, New York, 1993). Сабрина Рамет за Капланову књигу наводи да је, у вези са ратом из 1990-их година, имала „убитачан утицај” на ставове и реторику некадашњег британског премијера Џона Мејџора, америчког председника Била Клинтона и представника Европске уније Лорда Овена. Sabrina P. Ramet, *Thinking about Yugoslavia: Scholarly Debates about the Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, 3.

као убице Христа и издајнике расе”.²⁷ Теза о древном антагонизму Срба и муслимана је по његовом уверењу новијег датума, и има своје изворе у 19. веку: они почивају у реконструкцији и радикализацији изворног косовског мита, и то посредством књижевног деловања „српских националистичких писаца [који су] трансформисали Лазара у експлицитан Христов лик [...]. Лазарева смрт представљана је као смрт српске нације, која неће васкрснути све док се Лазар не подигне из мртвих и док потомци Лазаревих убица не буду очишћени из српског народа”.²⁸ Овако разрађену концепцију верске митологије Селс је назвао „христославизмом” (као специфичне подврсте панславизма, која укључује верску димензију и категорију ‘издајника’),²⁹ при чему окосницу злоћудне и револуционарне идеологије представља уверење њених замишљених твораца и носилаца да Словени по вероисповести могу да буду искључиво хришћани, док прелазак у ислам за последицу има одрођавање, односно ‘издају расе’, као и неминовну конверзију етничитета.³⁰ Као најрадикалније књижевне утемељиваче антимуслиманске идеологије христославизма Селс види Петра II Петровића Његоша и његов *Горски вијенац* (игноришући сазнање о томе да је пре свега реч о романтичарској литератури инспирисаној идејом о националном ослобођењу), док још драстичније – у 20. веку – доследност идеологији ‘христославизма’ по његовом виђењу испољава Иво Андрић (понајпре у роману *На Дрини ћуприја*, као и у докторској дисертацији), и то тако што обојица писаца „реферирањем на словенске муслимане као ‘потурице’ или ‘Турке’ кристализују становиште да су, конверзијом у ислам из хришћанства, муслимани изменили свој расни идентитет и придружили се раси Турака који су убили Христа-кнеза Лазара”.³¹ Андрићев утицај је, како га Селс тумачи, функционалан у ширењу стереотипске слике о босанским муслиманима и каснијем рату у Босни захваљујући, између осталог, „управо књижевним вредностима које су обезбедиле Андрићевим погледима на издајство расе тако кључно место унутар српске националистичке традиције”.³² Амерички аутор у том смислу, уз драстично одсуство разликовања уметничких творевина од геополитичких пројеката, указује на забрињавајућу компатибилност Андрићеве уметничке слике света са тезама о вековном међуверском антагонизму у Босни (које су, како он сматра,

²⁷ “The focal point is a national mythology that portrays Slavic Muslims as Christ killers and race traitors”. Michael A. Sells, *op. cit.*, 27.

²⁸ “During the nineteenth century, Serbian nationalist writers transformed Lazar into an explicit Christ figure [...]. Lazar’s death represents the death of the Serb nation, which will not be resurrected until Lazar is raised from the dead and the descendants of Lazar’s killers are purged from the Serbian people” (*Ibid*, 31).

²⁹ Детаљније полемичко разматрање о Селсовој концепцији ‘христославизма’ и њеним суштинским структурним и термилолошким мањкавостима види у: Борис Булаговић, *Оклеветана књижевност: идеолошки аспекти у критичком сагледавању српске књижевности и културе крајем 20. и почетком 21. века*, Научно удружење за развој српских студија, Нови Сад, 2017, 231-251.

³⁰ Michael A. Sells, *op. cit.*, 36, 45.

³¹ “The references to the Slavic Muslims as ‘Turkifiers’ (*Poturice*) or as ‘Turks’ crystalizes the view that by converting to Islam from Christianity, the Muslims had changed their racial identity and joined the race of Turks who killed the Christ-Prince Lazar” (*Ibid*, 41).

³² “Indeed, it is their literary quality that has given Andrić’s views on race betrayal such a key place within the Serb nationalist tradition” (*Ibid*, 50).

и од стране западних политичара коришћене током рата како би се поништила пре свега српска а потом и хрватска кривица за насиље над Бошњацима, те српска над косовским Албанцима), па тако истиче да би – када је реч о Андрићевом ‘негативном’ утицају изван Југославије – требало знати да „значајан број људи примјећује етнорелигијске разлике на Балкану баш као главни узрок вјечног јаза, који се, нажалост, не може премостити”³³.

Године 1999. публикована је студија претенциозног наслова (уз то коришћена у настави и на америчким универзитетима³⁴) *Mit o Nebeskoj Srbiji* хрватско-америчког аутора Бранимира Анзуловића, који је докториравши компаративну књижевност на Универзитету у Индијани радио потом као предавач теорије књижевности и културне историје на универзитетима Индијана (у Блумингтону) и Аризона (у Гусону). У књизи у којој се не бави искључиво српском културом него историјом 19. и 20. века (и то као историјом конфликта које су Срби својим агресивним претензијама према суседним народима константно изазивали) Анзуловић подвлачи вишеструк значај српске културне и књижевне традиције у развоју патолошких видова српског национализма. Попут Мајкла Селса, овај аутор такође акцентује српску предодређеност за чињење зла, проналазећи њене изворе у културној заосталости (племенско-патријархалној култури) и припадности кругу источног (православног) хришћанства. Повлачећи укупну цивилизацијску линију разграничења између Хрвата и Срба, и прокламујући српску цивилизацијску инфериорност која проистиче из јединствене симбиозе државе и православне цркве (склоној фашистичким идејама³⁵) као и из динарске „племенско-патријархалне културе

³³ Michael A. Sells, „Intervju Dana: Američka vlada prodala je svoju dušu”, razgovor vodio Nerzuk Ćurak, *Dani*, br. 265, 12.07.2012.

³⁴ Види: Данило Мандић, „Југославија у америчким очима”, *Политика*, бр. 35944, 01.12.2013, 10.

³⁵ Branimir Anzulović, *Mit o Nebeskoj Srbiji: polazište osvajačkih ratova i zločina u 20. stoljeću*, Večernji posebni proizvodi, Zagreb, 2011, 157 (оригинално издање: Branimir Anzulović, *Heavenly Serbia: From Myth to Genocide*, New York University Press, New York, 1999). Говорећи у закључку хрватског издања своје књиге о политичком животу Србије после 2000. године, Анзуловић напомиње како су водећи људи и у новој власти били клеронационалисти (Коштуница; коме хрватско-амерички аутор нарочито замера негативан однос према Уставу из 1974. године) и носиоци националистичке реторике (Ђинђић). Могућност реализације потребе за успостављањем демократске правне државе (на супрот очувању великосрпских територијалних претензија) Анзуловић види у испуњењу једног неминовног предуслова: одвајању Црне Горе и Косова (228). Истовремено, овај аутор даје један, није претерано рећи расистички коментар (иако би се могла употребити и знатно тежа квалификација): житеље Црне Горе који су преферирали независност Анзуловић сматра демократама („већина Црногораца који желе независност потјече из урбаних средина у јужним дијеловима Црне Горе и склона је успостави демократије”), док су „присташе заједнице са Србијом углавном горштаци с истока гдје су племенске везе још увијек јаке, а исто тако и традиционална склоност ауторитарним пансрпским режимима” (227). Успоставивши такву поларизацију по којој су демократска осећања везана за отклон од српског идентитета, а приврженост српској идеји одлика ауторитарног виолентног менталитета, Анзуловић злурадо придодаје опаску да би „посљедице једностраног наметања заједнице биле негативне, чак и кад не би брутална сила била употребљена у сврху гушења покрета за независност, као што је била послје уједињења 1918. године” (227), чиме посредно сугерише да ни присаједињење Краљевине Црне Горе Краљевини Србији није ствар воље Подгоричке скупштине (1918. године) него српске принуде. Индикативна у том смислу, не и једина, јесте студија Срђе Павловића, историчара црногорског порекла и предавача на канадском Универзитету Алберта у Едмонтону, који

балканских горштака”,³⁶ Анзуловић постулира и српску културну заосталост која се – осим у времену чији је аутор сведок (на примеру ‘националистичког’ књижевног опуса Милорада Павића, Слободана Селенића, Добрице Ћосића, Јована Радуловића, Војислава Лубарде, Матије Бећковића, Данка Поповића, итд.) – испољава посредством идеје освете из косовског митског наслеђа, затим сцена насиља присутних у епској поезији, а изнад свега у Његошевом *Горском вијенцу*. По Анзуловићевом мишљењу, управо овај „драмски спјев настао на динарском подручју” је имао одлучујућу улогу у „ширењу култа освете и оправдања насиља као легитимног средства за обликовање хомогене нације”.³⁷ Његошево дело заслужује посебну пажњу, сматра Анзуловић, због своје „јединствености у свјетској књижевности”: овакву оцену аутор образлаже тврђом да оно представља комбинацију „високе умјетничке вриједности, вјерског симболизма, непрекидне популарности и слављења геноцида” каква не постоји у другим националним књижевностима. Имајући у виду да, на етичкој равни, „Његошев некршћански етос има два главна корена” – „стари погански култ освете, особито јак у динарским племенским друштвима”,³⁸ као и учење Српске православне цркве,³⁹ не изненађује став аутора да је разумљиво што управо у српској књижевности егзистира овакво, у светским размерама уникатно дело. Као својеврсна „химна геноциду”⁴⁰ *Горски вијенац* тематски не представља космички сукоб између добра и зла него, како Анзуловић сматра, „борбу за хомогену православну теокрацију”.⁴¹ Оно што, донекле, разликује његов приступ Његошевом делу од приступа већине осталих критичара *Горског вијенца* јесте да он – налазећи да ово дело представља „позив на геноцид” и духовно извориште ‘српске геноцидности’ – не акцентује у толикој мери неспојивост православног хришћанства и ислама у Његошевој визији будућности српског народа, него пројектује Његошеву националну и верску ‘искључивост’ на потоње идеолошко „обликовање модерног великосрпства”,⁴² чије жртве су – како сматра Анзуловић (и што је за његову малигну идеолошку оцену пресудније) – не само муслимани, већ пре свега Хрвати.

У сличном контексту могли бисмо да укажемо и на студију британске историчарке Кати Кармајкл, професорке са Универзитета Источне Англије у Норвичу чији основни домен истраживања чине теме из југословенске историје (такође, ауторка је уредница часописа *Journal of Genocide Research*), под насловом *Етничко чишћење на Балкану: национализам и разарање традиције* (објављено 2002. године). Тако, у поглављу „Горски вијенци: анти-ислам у

заговара тезу да је Србија извршила анексију Црне Горе, на шта упућује и наслов његове књиге *Балкански аншлус* (где реч ‘аншлус’ скреће пажњу на анексију Аустрије коју је извршила нацистичка Немачка 1938. године). Види: Srdja Pavlović, *Balkan Anschluss: The Annexation of Montenegro and the Creation of the Common South Slavic State*, Purdue University Press, West Lafayette, 2008.

³⁶ Branimir Anzulović, *nav. delo*, 67.

³⁷ *Isto*, 75.

³⁸ *Isto*, 87.

³⁹ *Isto*, 88.

⁴⁰ *Isto*, 80.

⁴¹ *Isto*, 82.

⁴² *Isto*, 122.

балканском словенском дискурсу”⁴³ ауторка најпре говори о физичком уништавању муслиманских заједница на Балкану као процесу који траје последњих две стотине година, током чије прве половине је, по проценама које она преузима од америчког историчара Џастина Макартија, „етничко чишћење отоманских муслимана довело до смрти неколико милиона људи и протеривања сличног броја”.⁴⁴ У потрази за узроцима ове појаве која је крајем 20. века задобила нову актуелност,⁴⁵ Кармајкл усмерава своје интересовање прво и у највећој мери на српски случај, и то из два разлога: најпре, Срби су „први народ који је прихватио изазов протеривања Отомана” (интересантно је да ауторка овде не говори о српско-турским односима у контексту настојања за национално ослобођење, него о српском етничком чишћењу Турака), а уз то – она прати пример бројних истраживача ратова из 1990-их су трагали за „коренима антимуслиманских осећања”.⁴⁶ Одмах затим, већ у наредној реченици, британска историчарка шкотског порекла говори о Вуковој лингвистичкој концепцији о штокавцима као етничким Србима и о Његошевом *Горском вијенцу*. Сасвим неосновано и злонамерно третирајући Његошево књижевно дело (чију форму обележава као „квазиепску”) као примарно политички текст (заправо као политички памфлет) а писца као политичког идеолога агресивне исламофобије, она испрва напомиње како је од појаве Вука Караџића амбивалентан однос према муслиманима постао важан аспект српске и црногорске националне свести, да би затим допунила овај исказ тврдњом да су појединци као што је Његош јасно заступали начин размишљања који подразумева физичко елиминисање муслимана.⁴⁷ Занимљиво, као аргумент којим доказује Његошеву одговорност за успостављање традиције која је по њеном тврђењу резултовала у погромима становништва муслиманске вероисповести током 19. и 20. века Кармајкл користи истраживање америчке антрополошкиње Зорке Милић (некадашње професорке са Њујоршког универзитета, пореклом из Црне Горе) спроведено 1990. године међу црногорским житељкама старијим од сто година (резултати њеног истраживања публиковани су у књизи *Туђа вечера: казивања стољетних жена из Црне Горе*⁴⁸). Кати Кармајкл, на темељу властите

⁴³ Cathie Carmichael, “Mountain wreaths: Anti-Islam in Balkan Slavonic discourses”, in: *Ethnic Cleansing in the Balkans: Nationalism and the Destruction of Tradition*, Routledge, London, 2002, 21-38.

⁴⁴ “Physical destruction of the Islamic communities of the Balkans is a process that has taken place over the last two hundred years or so as the Ottoman Empire began to fragment. During the period from 1821 to 1922 alone, Justin McCarthy estimates that the ethnic cleansing of Ottoman Muslims led to the death of several million individuals and the expulsion of a similar number”. *Ibid*, 21.

⁴⁵ Ауторка у тумачењу новије историје на Балкану користи увиде Ноела Малколма, Нормана Сигара, Мајкла Селса, Стјепана Мештровића и Бранимира Анзуловића.

⁴⁶ “Because the Serbs were the first people to take up the challenge of driving out the Ottomans and because also much of the literature analysing the wars in Yugoslavia in the 1990s has looked at the roots of anti-Islamic sentiments, it may be instructive here to look at the Serbian case in more detail”. *Ibid*, 22.

⁴⁷ “An ambivalence towards Muslims, from Karadžić onwards is an important aspect of Serbian and Montenegrin national consciousness. Although some were clearly of an eliminationalist mindset (and here Njegoš is clearly of this orientation) [...]”. *Ibid*, 25.

⁴⁸ Студија је изворно објављена на енглеском језику: Zorka Milich, *A Stranger's Supper: An Oral History of Centenarian Women in Montenegro*, Twayne Publishers, New York, 1995.

перцепције ове књиге (изјава интервјуисаних старица у којима се читује њихово потпуно неповерење према Турцима) и сазнања да су „многи стереотипи у Црној Гори делимично пореклом из 19. века” а не из ранијих раздобља и старије племенске културе, долази до закључка о томе како актуелно стереотипско обликовање муслиманског ‘Другог’ „устоставља директну везу са Његошевим национализмом”.⁴⁹ При томе, поменута ауторка – осим што пренебрегава чињеницу да *Горски вијенац* није политички програм него књижевно-уметничко дело – потпуно занемарује и податак да пребивање културних или националних стереотипа у колективној свести не представља никакву српску специфичност (оно је у ништа мањој мери примењиво на све друге народе, и то не само на оне који су током историје бивали изложени дугачким периодима туђинске власти), па се оваква врста аргументације о књижевној потпори национализму и етничком чишћењу указује као неприкладна јер би се на безмало идентичан начин за ‘политичку некоректност’ или ‘моралну неподобност’ могао оптуживати немали део светске литературе, почев још од античког времена.

У маниру својих претходника, међу којима се екстензивно позива на тумачења Мајкла Селса, Тима Џуде, Ноела Малколма и Бранимира Анзуловића, о геноцидној улози *Горског вијенца* пише и британски стручњак за војну историју Кристофер Катервуд (син некадањег потпредседника Европског парламента Фредерика Катервуда, консултант бившег британског премијера Тонија Блера и гостујући предавач на бројним британским и америчким колеџима и универзитетима) у једном поглављу своје књиге (*Why the Nations Rage: Killing in the Name of God*). Катервудова интерпретација, далеко оштрија од анализе Кати Кармајкл, заснива се на свим већ назначиваним текстуалним и контекстуалним претпоставкама: он указује читаоцима на ‘језиво’ Његошево дело објашњавајући узроке „клања муслимана као целине” у Европи,⁵⁰ говори о „јасним паралелама” у српском понашању током балканских ратова (које интерпретира потпуно у складу са *Извештајем Карнегијеве фондације*) и ратова за југословенско наслеђе. Непрекидно постављајући паралеле између некадашњих и скорашњих злочина (уз стварање привида објективности за неупућеног читаоца посредством бесмисленог изједначавања турског и српског насиља које су током историје представници ових народа чинили једни другима на балканском простору), Катервуд напомиње да су „култура и насиље блиско повезани на Балкану”, те да се из тог разлога он осврће на *Горски вијенац* који је „културолошки у приличној мери разоткривајућ у свом хвалоспеву насиљу. Он је нарочито релевантан за злочине почињене у Босни од стране Срба над

⁴⁹ “Research by the anthropologist Zorka Milich, carried out in 1990, indicated that many stereotypes in Montenegro have part of their origin in the nineteenth century and thus for a direct link to the nationalism of Njegoš, rather than some older tribal culture”. Cathie Carmichael, *op. cit.*, 24.

⁵⁰ “It is important to remember that many times in the past, and as recently as the 1990s, people from notionally Christian European countries were slaughtering Muslims en masse. This chapter looks at such some instances and why they might have happened”. Christopher Catherwood, “The Field of Blackbirds: The Kosovo Myth and *The Mountain Wreath*”, in: *Why the Nations Rage: Killing in the Name of God*, Rowman and Littlefield, Lanham, 2002, 53.

босанским муслиманима”.⁵¹ Свој осврт на *Горски вијенац*, потом, Катервуд започиње тврдњом да „неке песме и књижевност српског/црногорског народа одају културу приличне крвожедности”.⁵² Осим тога, по њему Његошево дело „користи религију као националистичко средство како би дало теолошки и морални ослонац варварским, геноцидним поступцима”.⁵³ Следећи поједине закључке британског новинара Тима Џуде из књиге *Срби: историја, мит и разарање Југославије*, Катервуд се саглашава да „би подршка *Горског вијенца* етничком чишћењу могла нарочито да се доведе у везу са ужасима чишћења босанских муслимана од 1992. до 1995. године” и додаје да је „Џудина књига је била написана пре косовског конфликта 1999. године и истоветних злочина Срба над косовским муслиманима”.⁵⁴ Нестручан и некомпетентан у области проучавања јужнословенских литература, британски аутор готово аподиктичним тоном говори о „српској књижевној психи” прожетој његошевским духом, коју – по њему сасвим зачуђујуће – следи чак и нобеловац Иво Андрић. Језиком политичког пропагандисте у служби империјалне идеје овај историчар и отпочиње и довршава ово поглавље своје књиге. Тако, почетак поглавља где Катервуд сугерише, ставом привидне забринутости и тоном незаинтересоване лакомислености, да је након напада на Светски трговински центар 2001. године „за нас на Западу лако да демонизујемо ислам” – али не развијајућу притом расправу у смеру икакве осуде политичке злоупотребе овог још увек неразјашњеног догађаја са циљем отпочињања америчке агресије на Авганистан исте године (којој се придружила и Велика Британија), него се усредсређујући искључиво на тумачење геноцидних учинака *Горског вијенца* – идеолошки кореспондира са ауторовим завршним констатацијама у којима, осуђујући политику „теоретски хришћанских нација” (немачке и српске) и њихове масовне злочине који пак „никада нису представљали исламски прерогатив”, не пропушта прилику да – у складу са интересима глобалистичке политике коју представља – начини и два изузетка у ‘одбрани’ муслиманских земаља: осуђујући нападе на муслиманске заједнице у Европи он упоредо критикује ‘масовне злочине’ политичких руководстава Ирака и Сирије, дакле управо оних земаља против којих су се за ратну инвазију припремале владе земаља предвођене америчком и британском. Из актуелне перспективе (после мање од петнаест година од објављивања књиге о којој је реч), на знатно краћем временском одстојању него што је Његошев *Горски вијенац* удаљен од ратова с краја 20. века, Катервудови увиди (с краја поменутог поглавља) би се могли

⁵¹ “Culture and violence are closely linked in the Balkans, and in this chapter I want to look at the famous poem *Mountain Wreath*, which is culturally very revealing in its paeans to violence. It is especially relevant to the atrocities committed in Bosnia by Serbs against Bosnian Muslims”. *Ibid*, 56.

⁵² “Some of the songs and literature of the Serbian/Montenegrin peoples reveal a culture of considerable bloodthirstiness”. *Ibid*, 56.

⁵³ “*The Mountain Wreath* uses religion as a nationalistic tool to give theological and moral credence to barbaric, genocidal acts”. *Ibid*, 57.

⁵⁴ “I would agree with Judah that *The Mountain Wreath*’s support for ethnic cleansing can be linked specifically to the horrors of anti-Bosnian Muslim cleansing in 1992-95. Judah’s book was written before the Kosovo conflict of 1999 and the similar atrocities committed by Serbs against Muslim Albanians in Kosovo in 1998-99”. *Ibid*, 59.

протумачити и као нека врста академског оправдања за будуће ратове Запада на Блиском Истоку.

Уз све интерпретиране ауторске произвољности у навођеним студијама и текстовима – инициране пренаглашеном политичком пристрасношћу њихових аутора, затим њиховом тежњом да установе културни и политички континуитет српске виолентности и фобичности према ‘словенским муслиманима’, али и површним познавањем (каткада на граници неупућености) српске традиционалне културе и књижевности 19. и 20. века (стиче се утисак да помињани аутори Његошева и Андрићева дела, као и бројни други тумачи узрока распада Југославије, уметничку литературу коју критикују уистину познају потпуно селективно или на основу туђих смерница) – редукованост њихове истраживачке перспективе огледа се и у томе што су, настојећи да начине отклон од онаквих интерпретација ратних збивања из 1990-их година које припадају балканистичком дискурсу, легитимисали и обликовали псеудоакадемски ослонац за један ништа мање митски образац мишљења (пре свих Селс, Сигар и Анзуловић), по коме се узроци југословенских конфликта не смештају у Хантингтонов оквир сукоба цивилизација⁵⁵ и његову апликацију на често помињане

⁵⁵ Самјуел Хантингтон је своју теорију најпре изнео у чланку у коме уз синтагму ‘сукоб цивилизација’ ставља упитник (Samuel P. Huntington, “The Clash of Civilizations?”, *Foreign Affairs*, vol. 72, no. 3, 1993, 22-49), да би га потом изоставио у наслову три године доцније објављене књиге (*The Clash of Civilizations: Remaking of World Order*, Simon & Shuster, New York, 1996). Како су и Селсова и Хантингтонова књига објављене исте године (1996), критички осврт на Хантингтонову теорију Мајкл Селс је начинио у коауторском предговору књиге коју је уредио са Емраном Курешијем са Харварда (Emran Qureshi and Michael A. Sells, “Introduction: Constructing the Muslim Enemy”, in: Emran Qureshi and Michael A. Sells [eds.], *The New Crusades: Constructing the Muslim Enemy*, 9-10). У вези са једним наводом из текста британско-америчког оријенталисте Бернарда Луиса (Bernard Lewis, “The Roots of Muslim Rage”, *The Atlantic Monthly*, vol. 266, no. 3, 1990, 47-60; овај текст је, по наводима именованих уредника, заслужан за актуелну популарност израза ‘сукоб цивилизација’), веома је интересантан коментар Селса и Курешија у предговору поменутој књизи о томе како понашање косовских Албанаца који су били „укључени у ненасилни грађански отпор изазван бруталним наметањем апартејд-режима на Косову од стране Милошевићеве власти” ниуколико није било условљено верски инспирисаном жељом за доминацијом над другим религијама и културама већ да је албански отпор заправо био „у потпуности секуларан, ослобођен верске идеологије уопште” (што уз извесне условности и ограничења није нетачно), чиме експлицитно негирају повезаност религије (исламске) и насиља, али зато ову везу – страну косовским Албанцима – Селс апсолутизује у случају српског односа према њима, сматрајући парадигму сукоба цивилизација доминантом у српском политичком третирању албанских житеља Србије, који су „жртве етнорелигијског прочишћавања Косова као главног циља српских националиста више од једне деценије”. *Ibid.*, 8-9 (“Bernard Lewis suggested that Kosovar Albanians – who at the time were engaged in nonviolent civic resistance prompted by the Milošević government’s brutal imposition of an apartheid regime on Kosovo – were acting out of an age-old, Islamic, religiously inspired desire to dominate other religions and cultures. In fact, the resistance of Kosovar Albanians who include Catholics and Muslims as well as atheists was thoroughly secular, devoid of religious ideology whatsoever. [...] the ethnoreligious purification of Kosovo that had been the goal of Serb nationalism for more than a decade”). Попут Селса и Курешија, и оксфордски историчар Ноел Малколм (председник Англо-албанског удружења) сматра да религија „не игра никакву улогу код Албанаца, али зато игра велику улогу у формирању српских гледишта”, како то примећује Славенко Терзић (види: Славенко Терзић, „Стара Србија у очима ‘милосрдног анђела’: феномен историчарева деструктивности”, у: Славенко Терзић [ур.], *Одговор на књигу Ноела Малколма ‘Косово – кратка историја’*, Историјски институт САНУ, Београд, 2000, 91).

вишевековне балканске верске и националне мржње и антагонизме, него у представу о унилатералном историјском и културном детерминизму српске склоности ка национализму, етничком чишћењу и свакој врсти агресивности са етнорелигијском подлогом.⁵⁶ Уз то, сасвим је јасно да замена једног мита другим, рецимо у Селсовој изведби, не сведочи о било каквој ауторској објективнијој потрази – лишеној митског начина промишљања – за узроцима рата и распада Југославије. Штавише, теоријски оквир који Селс нуди само се привидно разликује од представа његових претходника: за теорију о културном детерминизму испољаваном у форми српског верског национализма (за чијим континуитетима амерички аутор трага) не би се могло рећи да чини некакву опозицију, већ напротив – да управо пребива у оквирима теорије ‘сукоба цивилизација’ (иако их Селс, пак, посматра у потпуно поларизованим релацијама); једина је разлика у томе што – како је сугерисано из визуре Мајкла Селса – није реч о одговорности различитих супротстављених религија и националних култура, него о предодређености само једне од њих за вршење насиља.

Литература:

1. Anzulović, Branimir (1999): *Heavenly Serbia: From Myth to Genocide*, New York University Press, New York.
2. Bakić, Jovo (2011): *Jugoslavija: razaranje i njegovi tumači*, Službeni glasnik, Beograd.
3. Bojović, Boško I. (2014): „Balkanski prostor: pokazatelj i anticipacija evroatlantskih protivrečnosti”, *Serbian Studies Research* (Novi Sad), god. 5, br. 1, 11-29.
4. Bulatović, Boris (2017): *Oklevetana književnost: ideološki aspekti u kritičkom sagledavanju srpske književnosti i kulture krajem 20. i početkom 21. veka*, Naučno udruženje za razvoj srpskih studija, Novi Sad.
5. Carmichael, Cathie (2002): “Mountain wreaths: Anti-Islam in Balkan Slavonic discourses”, in: *Ethnic Cleansing in the Balkans: Nationalism and the Destruction of Tradition*, Routledge, London, 21-38.
6. Catherwood, Christopher (2002): “The Field of Blackbirds: The Kosovo Myth and *The Mountain Wreath*”, in: *Why the Nations Rage: Killing in the Name of God*, Rowman and Littlefield, Lanham.

⁵⁶ Аргументовани критички приступ западној „културно-детерминистичкој логици објашњавања склоности ка ратовима и насиљу” (и то само оним ратовима вођеним на просторима који не припадају Северној Америци и Западној Европи, без обзира на често кључну улогу западних политичких и војних актера у креирању ових ‘незападних’ сукоба), са акцентима на распад Југославије као и политички и медијски уобличену перцепцију српске кривице на глобалном нивоу, са компетенцијом је изложио Слободан Наумовић, етнолог и антрополог са београдског Филозофског факултета. Користећи се методолошким могућностима које је начинио Роџерс Брубејкер (амерички социолог са Универзитета Калифорније) у свом истраживању погрешних и митских представа у проучавању национализма, Наумовић анализира бројне подврсте културно-детерминистичког модела примењеног на сукобе из 1990-их година и савремено понашање Срба (из западне оријенталистичко-балканистичке перспективе): „мит о вечном српском агресору”, „мит историјског назадњаства/митолошког менталитета”, „есенцијализујући мит [...] у причама о источноевропском и балканском етничком национализму”, и тако даље. Види: Slobodan Naumović, „Balkanski kasapi’: mitovi i pogrešne predstave o raspadu Jugoslavije”, *Нова српска политичка мисао*, год. 6, бр. 1-2, 1999, 57-77.

7. Cigar, Norman (1995): *Genocide in Bosnia: The Policy of 'Ethnic Cleansing'*, Texas A&M University Press, Austin.
8. Cigar, Norman (2000): *Uloga srpskih orijentalista u opravdanju genocida nad Muslimanima Balkana = The role of Serbian orientalist in justification of genocide against Muslims of the Balkans*, preveli Enes Karić i Ahmet Alibašić, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo.
9. Cigar, Norman (2003): "The Nationalist Serbian Intellectuals and Islam: Defining and Eliminating a Muslim Community", in: Emran Qureshi and Michael A. Sells (eds.), *The New Crusades: Constructing the Muslim Enemy*, Columbia University Press, New York, 314-351.
10. Huntington, Samuel P. (1993): "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, vol. 72, no. 3, 22-49.
11. Huntington, Samuel P. (1996): *The Clash of Civilizations: Remaking of World Order*, Simon & Shuster, New York.
12. Kamen, Al (18.07.1999): „Sunday in the Loop”, *The Washington Post*, p. W02.
13. Kaplan, Robert D. (1993): *Balkan Ghosts: A Journey through History*, St. Martin's Press, New York.
14. Lewis, Bernard (1990): "The Roots of Muslim Rage", *The Atlantic Monthly*, vol. 266, no. 3, 47-60.
15. Magaš, Branka (1993): "Nationalism Captures the Serbian Intelligentsia", in: *The Destruction of Yugoslavia: Tracking the Break-up, 1980-92*, Verso, London – New York.
16. Mandić, Danilo (01.12.2013): „Jugoslavija u američkim očima”, *Politika*, br. 35944, 10.
17. Naumović, Slobodan (1999): „'Balkanski kasapi': mitovi i pogrešne predstave o raspadu Jugoslavije”, *Nova srpska politička misao*, god. 6, br. 1/2, 57-77.
18. Pavlović, Srdja (2008): *Balkan Anschluss: The Annexation of Montenegro and the Creation of the Common South Slavic State*, Purdue University Press, West Lafayette.
19. Qureshi, Emran, and Michael A. Sells (2003): "Introduction: Constructing the Muslim Enemy", in: Emran Qureshi and Michael A. Sells [eds.], *The New Crusades: Constructing the Muslim Enemy*, 1-47.
20. Ramet, Sabrina P. (2005): *Thinking about Yugoslavia: Scholarly Debates about the Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo*, Cambridge University Press, Cambridge.
21. Sells, Michael A. (1996): *The Bridge Betrayed: Religion and Genocide in Bosnia*, University of California Press, Berkley.
22. Sells, Michael A. (12.07.2012): „Intervju Dana: Američka vlada prodala je svoju dušu”, razgovor vodio Nerzuk Ćurak, *Dani* (Sarajevo), br. 265.
23. Terzić, Slavenko (2000): „Stara Srbija u očima 'milosrdnog anđela': fenomen istoričareve destruktivnosti”, u: Slavenko Terzić [ur.], *Odgovor na knjigu Noela Malkolma 'Kosovo – kratka istorija'*, Istorijski institut SANU, Beograd, 85-105.

RELIGIOUS NATIONALISM IN SERBIAN LITERATURE: REFLECTIONS ON SOME CRITICAL PERSPECTIVES OF RECENT ANGLOPHONE HISTORIOGRAPHY AND POLITICAL SCIENCE

Summary: In this article, guided by the way in which the genesis and nature of Yugoslav conflicts are examined in a considerable number in the American and British academic literature in the sphere of historiography and political science, the accusations of Serbian literature allegedly promoting Serbian religious nationalism (that are expressed in these

kind of academic writings) are questioned. By means of ideological use of a reduced version of the theoretical framework of the clash of civilizations (in the form of unilateral Serbian cultural determinism for the manifestation of violence) in the critical examination of the literary opus of Serbian writers (in the form of a tendentious actualizing reception; in the context and from the perspective of the Yugoslav wars of the 1990s), research observations demonstrated by Michael Sells, Tim Judah, Branimir Anzulovic, Cathie Carmichael, Christopher Catherwood, Noel Malcolm, Sabrina Ramet or Christopher Clark are providing remarks in which the Serbian literary works are indicated as the key initiators and alibi-providers to the presumed religiously intolerant political behaviour.

Key words: religious nationalism, ideological reception of literature, conflict of civilizations, cultural determinism, Ivo Andrić, Njegoš, cultural and religious identity, historiography and political science